

Список використаних джерел

1. Блюх И.С. Влияние железных дорог на экономическое состояние России / Блюх И.С. – СПб, 1878. – Т. 1–4.
2. Головачев А.А. История железнодорожного дела в России / Головачев А.А. – СПб., 1881.
3. История железнодорожного транспорта в России: 1836–1917. / Красковский Е. Я., Уздин М. М. – СПб, издательство «Иван Фёдоров». – 1994. –Т. 1. – 335 с.
4. Андреев П.Н. К истории постройки и эксплуатации рельсовых путей, входящих в сеть Юго-Западных железных дорог / Андреев П.Н // Инженер. – 1906. – № 4 и 5. – С. 101–118; № 7. – С. 211–224.
5. Погребинский А.П. Очерки истории финансов дореволюционной России (XIX-XX вв.) / Погребинский А. П. – М.: Госфиниздат. – 266 с.
6. Гуржій І. О. Україна в системі всеросійського ринку 60-90-х років XIX ст. / Іван Олександрович Гуржій, Інститут історії АН УРСР. – Київ : Наукова думка, 1968 . – 191 с

*Єгоров Владислав Володимирович, к. іст. н., доцент,
Дьомкін Петро Олексійович, к. іст. н., доцент,*

Київський національний університет будівництва і архітектури

ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОГО ТА РОСІЙСЬКОГО НАРОДІВ НА СТОРІНКАХ ЧАСОПИСУ «ВЕСТНИК ЕВРОПЫ» У 1860- 1880-х рр.

Одна з провідних тем на сторінках часопису «Вестник Европы», що виходив в столиці Російської імперії, була пов'язана з висвітленням проблем історії, рис культури українського та російського народів, станом їх вивчення історичною наукою в Малоросії [17, с. 872–874]. Провідне місце в цьому напрямку публікацій часопису посідали численні дослідження М. І. Костомарова з Давньоруської історії, в котрій вчений вбачав час виокремлення українського та російського народів [7, с. 7, 8, 15, 24, 27, 30 ; 12, с. 867]. На переконання вченого, в період давньої Русі федеративні риси були характерним для усіх давніх народів, отже давня Русь являла собою зібрання земель з єдиною династією, своїми місцевими народами, об'єднаними єдиною церквою [12, с. 870–871]. Водночас вчений відкидав викладені в художніх творах безпідставні випадки проти зображених ним національних особливостей російського державного устрою та життя, оскільки їх зміст був заснований на архівах джерелах [12, с. 875, 878]. Характеристику доби козаччини в історії українського народу у середини XVII ст. частково виклав у своїй розвідці відомий мовознавець, провідний автор «Вестника Европы» О. М. Пипін [18, с. 21.]

Козацька доба також була однією з головних тем в історії Малоросії в багатьох дослідженнях, виданих на сторінках часопису М. І. Костомаровим. Автор зобразив характерні риси поведінки запорожців та організації влади

козацької України, обставини висування Ю. Хмельницького гетьманом та підписання ним Переяславської угоди з Москвою [4, с. 151, 193–199, 212] гостру боротьбу за гетьманську булаву кінця 1650-х – початку 1660-х рр. І. Брюховецького [4, с. 199, 212] та правління схильного до грошей, хабарів та землі гетьмана І. Самойловича [9, с. 418–417, 433].

На сторінках часопису розглядалося важливе культурне явище – питання ставлення до української мови в російському суспільстві середини ХІХ ст. та розвитку етнографічної науки в Південно-західному краї. Серед представників проросійського консервативного табору від 1860-х років поширеною була думка, що українофіли, щоб підробити російську мову під малоросійський жаргон, котрий з'явився у ХVІІ ст., винайшли особливий правопис, почали перевдягатися в малоросійських селян, видавати книги для просвіти народу [13, с. 17-18].

На початку 1870-х рр. автор рецензії часопису на видання народних казок вказував, що офіційна етнографічна наука залишається без руху, за попередні десять років складена тільки збірка приказок. А про використання української мови в підручниках та навчанні взагалі нема чого казати [14, с. 442–443, 450]. Водночас О. М. Пипін в статті «Польський вопрос в русской литературе» (1880) підкреслював, що всередині ХІХ ст. існувало два погляди на минуле Русі. Одним з них було уявлення, що вся Русь з центром у Києві – інше або польське – що Мала Русь не має зв'язку з Великоросією. Останнє положення було спростовано у 1861 р. на сторінках «Основи». [18, с. 687–688, 691, 695].

Цю саме тему в часописі розглядав і й знаний автор багатьох статей часопису – М. П. Драгоманов, котрий відзначив подібність хлопоманського руху до слов'янофільського. Водночас, на думку М. П. Драгоманова, малоросійський народ у Південно-Західному краї належить до малоросійської та білоруської гілок руського племені. Оцінка спроби українців самостійно вирізнити українську культуру як польську інтригу – природна для росіян, для котрих єдиним провідником російської культури був жандарм [2, с. 186–189]. Провідниками української культури, на думку М. П. Драгоманова, були Т. Г. Шевченко, М. І. Костомаров, визначені як українофіли, хоч М. І. Костомаров був українським слов'янофілом, вороже ставився до шляхетського насильства, визнавав значення державотворчих якостей росіян [2, с. 200, 202]. Своїми творами, на думку М. П. Драгоманова, М. І. Костомаров, як і П. О. Куліш, визначив зв'язок між Руссю Володимира Мономаха та козацькою Україною, виступив проти ідеї про особливий польський вплив на Південно-Західну Русь у ХVІ-ХVІІ ст. [2, с. 203, 211 ; 20, с. 796–812].

На початку 1870-х рр. М. П. Драгоманов в часописі виступав проти політики примусової національності, оскільки вона може стати причиною низки конфліктів. На його думку, нетерпимість до новостворених літератур виявлялась по-різному, в залежності від того, наскільки вона буде пом'якшена цивілізацією [2, с. 184, 188]. На думку ж О. М. Пипіна, у 1860-х рр. російське суспільство, що звикло до однієї форми безособистісності, не розуміло, що частина «русского народа» заявила про власні історичні риси. Саме після цього були

обвинувачення в планах від'єднати Малоросію від Російської імперії, котрі начебто виявилися у роботі Південно-Західного відділу російського географічного товариства (1873) [18, с. 696–698].

В статтях часопису значна увага була приділена питанням формування української мови. В статті «Новокельтское и правансальское движение» М. П. Драгоманов підкреслював, що рухи за збереження національних мов беруть свій початок з археологічних досліджень [3, с. 706]. В Малоросії цим питанням ще на початку ХІХ ст. опікувалась молода етнографічна наука на Харківщині у 1830-40 рр. та у Галичині – «Руська трійця» (1836). Історію вивчення цього питання О. М. Пипін виклав в статті «Обзор малорусской этнографии», зазначивши, що у 1830-х рр. Вадим Пассек в Харкові дав поштовх вивченню української народної творчості, адже саме в Малоросії було сформовано перші елементи державності, поширилося християнство, звичаї та правила життя [23, с. 383–384]. Його послідовником в малоросійській етнографії був І. І. Срезневський, а згодом М. І. Костомаров – патріот, котрий виріс під впливом малоросійської народності, представник народно-романтичного напрямку – та П. О. Куліш [22, с. 330–341 ; 23, с. 778–817].

Автори часопису приділяли значну увагу й проблемі становлення, походження російського народу та його мови. Так, на думку О. М. Пипіна, було декілька підтипів великоруського народу – в центральних губерніях, поморській півночі, південних областях, котрі межували з Малоросією. Цей народ з давніх часів сприйняв фінські, тюркські елементи. Ці висновки О. М. Пипін зробив, засновуючись на думках своїх попередників у цьому питанні – С. М. Соловйова, К. Д. Кавеліна, І. Є. Забеліна, М. І. Костомарова – про незначний вплив татарського панування на формування єдинодержавства на півночі Русі ХІІ ст. та демократію в Новгороді [20, с. 774–775, 791–793 ; 8, с. 333]. На думку О. М. Пипіна, від самих ранніх подій, викладених у Повісті Минулих літ, виявились особливості національного існування українців та росіян, а самоназва Русь сформувалась ще до варягів [7, с. 7, 8, 15, 24, 30]. Після ХІІІ ст. місце татарських збирачів данини посідають великі князі, котрі ще з дотатарських часів боролися з обмеженням своєї влади вічем [20, с. 779]. На думку О. М. Пипіна та М. І. Костомарова, під впливом татар та греків в наступні століття формувались суспільні традиції Московщини, відбулося засвоєння великоросами форм деспотичної царської влади Візантії, котрі у ХVІ ст. співіснували з виборністю посад [20, с. 781 ; 6, с. 499–571 ; 8, с. 325].

Усі зачатки права, освіти були перекреслені беззаконням Москви, представники котрої через відчуження від інших народів не могли вести війни, використовувати багатств країни [20, с. 808, 810]. Ані церква, ані держава не здійснили кроків для подолання відчуження, обізнаність була тільки в сучасних подіях. Священники не знали ані грецької, ані латини, а простолюд не знав свою віру і проповідь. О. М. Пипін нагадував, що іноземців, котрі відвідували Росію, цікавило питання, грубість влади є похідною від дикості народу чи дикість народу – від тиранів царів. Характерними рисами московитів були – брехливість, срамослів'я, принизливе становище жінки та міста, наповнені волоцюгами. Усі

ці риси існували на тлі здатності до вивчення наук, ремесел та обожнення влади [5, с. 472, 475, 477].

Неодноразово авторами часопису приділялась увага питанню про право української мови на життя. Одразу після появи одіозного Емського указу 1876 р. автор «Вестника Европы» риторично питає про «народне почуття» в Малоросії, де заборонено українську мову на концертах в театрах, та майбутнє народного мистецтва в умовах, коли, не дивлячись на утиски, малоросійський народ продовжував розмовляти своєю рідною мовою. «Вестник Европы» зауважував, що не може бути неактуальним питання про малоросійську мову, котре весь час піднімається – отже, це потреба краю, а малоросійська література зараз на роздоріжжі – бути їй місцевою або вищої діяльності.

Українську не визнавали повноцінною мовою, а спроби визнання називали «зухваліми». Це змусило мовознавця О. М. Пипіна виступити на захист української мови [19, с. 43]. Він був впевнений, що бажання подолати різниці між народами (російським та українським) за декілька років було породжене цілковитим невіглаством, а побоювання щодо небезпеки розвитку української мови та літератури для російської літератури походило від низької оцінки української літератури. Для О. М. Пипіна прямим шляхом до пробудження місцевих народностей була літературна обробка народної мови як опори національності, це могло бути першим кроком до зростання національної свідомості. Водночас він визнав існування гостродискусійної проблеми про час поділу російської та української мов, котра з них молодша, наголосивши, що думка про єдність давньоруської мови до XIII ст. ставиться під сумнів, оскільки вже з IX-X ст. відомі відтінки у говірках Києва, Новгороду, деревлян, полочан, тиверців. Свідченням розколу цих народів, на думку О. М. Пипіна була прив'язаність великоросіян до зовнішньої обрядовості, догматів. Цей розрив стався у часи князя А. Боголюбського (XII ст.) [46, с. 781–803] .

Значну увагу у численних статтях авторів часопису було приділено питанню народної освіти й питанню освіти українською мовою.

Автори «Вестника Европы» убачали причини звернення уваги на просвіту рідною мовою в Малоросії впливом слов'янофільства. В період розвитку народної освіти на початку 1860-х рр. у формі недільних шкіл, в документах Київського та Віленського учбового округу було розуміння необхідності використання української мови в початковому навчанні [2, с. 189]. Проте, як зазначав М. П. Драгоманов, в цей час певні люди хотіли забезпечити себе від шкідливих ідей – закрили ці школи, а у 1866 р. відмовились від підготовки сільських учителів. На сторінках журналу було надано нищівну характеристику тогочасної початкової освіти – оскільки в Росії за тисячу років дячок займається навчанням народу без результатів при незмінній масі безграмотних [16, с. 428–429]. Водночас М. П. Драгоманов на сторінках часопису казав про диктаторську природу влади, котра не звертає увагу на народну освіту [10, с. 690]. На практиці ідеї початкової просвіти народною мовою в народних школах не приймалися, оскільки кращим вважали відкривати шинки.

На початку 1880-х рр. в огляді перекладів творів М. В. Гоголя на сторінках журналу констатувалась наявність давніх обвинувачень українофілів у вимогах особливого статусу української мови. Було висловлено сподівання на перегляд заборон Емського указу 1876 р. стосовно малоросійських книг та заборон друку малоросійських слів до музичних нот. У рецензії на переклад українською мовою Нового Заповіту на Галичині, зрештою здійсненого за участі П. О. Куліша після багатьох невдалих спроб (зокрема й М. І. Костомарова) автор часопису зауважив, що ставлення цензури до такого перекладу й стане перевіркою на стійкість деяких змін в урядовій політиці початку 1880-х рр., котрі викликали великі сподівання на скасування заборони українського слова [15, с. 895–898 ; 24, с. 174–178].

Те саме стало приводом до низки виступів М. І. Костомарова на сторінках часопису на початку 1880-х рр. У відповіді на критику українофілів М. Ф. Де-Пуле, котрий підтримував «общерусский культурный язык», М. І. Костомаров підкреслював, що тема його статей – освіта українського простолюду його мовою, підняття його морального рівня. Він же вкотре наголосив, що ідея освіти українського народу його ж мовою не є спробою замінити «общерусский культурный язык», та відкинув заклики М. Ф. Де-Пуле щодо контролю дій українофілів [10, с. 335–336 ; 11, с. 434–437 ; 1, с.3–21].

Варто наголосити, що ще за декілька років до цієї дискусії М. П. Драгоманов, даючи загальну характеристику провінційній та центральній культурам, вказував на сторінках часопису, що провінційне більш сприйнятливие до усвідомлення ідеї особистої свободи [3, с. 733].

Співіснування російської та української мов М. І. Костомаров розглядав на прикладі Німеччини, Франції, Англії, де були наріччя для домашнього ужитку – провансальське, бретонське, нижньонімецьке, валлійське, шотландське. На його думку, в такому становищі знаходиться й малоруське наріччя, якщо воно перестане зустрічати на шляху свого розвитку перешкоди, все таки воно не може бути нічим, крім того, чим має бути [10, с. 331–336, 337]. М. І. Костомаров відкинув обвинувачення в «сепаратизмі» щодо українофілів на початку 1860-х рр. та спробі відділити від російської мови мову українську та Малоросію – від Російської імперії. В цьому, на думку М. І. Костомарова, М. П. Драгоманова та О. М. Пипіна, виявилася московська нетерпимість до народних особливостей племен.

Список використаних джерел

1. Грушевський М. С. З публіцистичних писань М. Костомарова / М. С. Грушевський // Науково–публіцистичні і полемічні писання М. Костомарова. Зібрані заходом Академічної комісії укр. Історіографії / Іст. Секція Всеукр. АН; Ред. М. Грушевський. – К. : Держ. Вид-во України, 1928. – С. 3–21.
2. Драгоманов М. П. Восточная политика Германии и «обрусение» / М. П. Драгоманов // Вестник Европы. – 1872. – Т.2.– № 3.– С. 182–241.

3. Драгоманов М. П. Ново-кельтское и провансальское движение в Франции / М. П. Драгоманов // Вестник Европы. – 1875. – Т.4.– № 8.– С. 688–740.
4. Костомаров Н. И. Гетманство Юрия Хмельницкого / Н. И. Костомаров // Вестник Европы. – 1868. – Т.3.– № 5. – С. 150–212.
5. Костомаров Н. И. История раскола и раскольников / Н. И. Костомаров // Вестник Европы. – 1871. – Т.2. – № 4. – С. 469–536.
6. Костомаров Н. И. Личность царя Ивана Васильевича Грозного / Н. И. Костомаров // Вестник Европы. – 1871.– Т.5.– №10. – С. 499–571.
7. Костомаров Н. И. Предания первоначальной русской летописи / Н. И. Костомаров // Вестник Европы. – 1873. – Т. 1.– № 1.– С. 5–73.
8. Костомаров Н. И. Моя «Русская история» / Н. И. Костомаров // Вестник Европы. – 1876. –Т. 5. – № 9. – С. 324–339.
9. Костомаров Н. И. Руина. Историческая монография. Гетманство Самойловича 1672-1687 / Н. И. Костомаров // Вестник Европы. – 1880. – Т. 4.– № 8.– С. 401 –468.
10. Костомаров Н. И. Малорусское слово / Н. И. Костомаров // Костомаров М. І. Слов'янська міфологія. Упор., приміт. І. П. Бейко, А. М. Полотай ; вступна ст. М. Т. Яценка.– К. : Либідь, 1994. – С. 331–336.
11. Костомаров Н. И. По поводу статьи Г. Де-Пуле в «Русском вестнике» об украинофильстве / Н. И. Костомаров // Вестник Европы. – 1882. – Т. 3. – № 5. – С. 434–437.
12. Костомаров Н. И. По поводу книги «История русского самосознания по историческим памятникам и публичным сочинениям» М. О. Кояловича (1884) // Вестник Европы. – 1885. – Т. 2.– № 4. – С. 867–878.
13. Кульжинский И. Замечательные особенности в истории малороссийского казачества / И. Кульжинский // Вестник Западной России. Историко-литературный журнал издаваемый К. Говорским. – 1868. – Кн. 8. – Т. 3. – С. 15–25.
14. Литературное обозрение : Рец. на кн. Народные южнорусские сказки. изд. И. Рудченко. Вып. I. – 1869, Вып. II. – 1870. Киев // Вестник Европы. – 1871. – Т. 1. – № 1. – С. 441–454.
15. Литературное обозрение : Рец. на Св. Письмо Нового Заповіту. Мовою русько-українською. Переклали у купі П. О. Куліш і Др. Пулюй печатано у Львові, 1880 // Вестник Европы. – 1881. – Т. 1.– № 2. – С. 895–898.
16. Литературное обозрение : Рец. на брошюру Н. Г. Дебольский. Наше учебное ведомство и начальная школа // Вестник Европы. – 1884. – Т. 4.– № 7.– С. 428–429.
17. Литературное обозрение : Рец. на книгу Антонович В. Б. Монографии по истории Юго-Западной России. – К. : Тип.Федорова, 1885. Т. 1 // Вестник Европы. – 1885. – Т. 3. – № 5-6. – С. 872–874.
18. Пыпин А. Н. «Польский вопрос» в русской литературе / А. Н. Пыпин // Вестник Европы. – 1880. – Т. 3. – № 5. – С. 239–271.

19. Пыпин А. Н. К спорам об украинофильстве / А. Н. Пыпин // Вестник Европы. – 1882. – Т. 3. – № 5. – С. 438–442.
20. Пыпин А. Н. Об историческом складе русской народности / А. Н. Пыпин // Вестник Европы. – 1884. – Т. 6. – № 2. – С. 770–811.
21. Пыпин А. Н. О задачах русской этнографии / А. Н. Пыпин // Вестник Европы. – 1885. – Т. 2. – № 4. – С. 781–803.
22. Пыпин А. Н. Обзор малорусской этнографии / А. Н. Пыпин // Вестник Европы. – 1885. – Т. 5. – № 9. – С. 325–350.
23. Пыпин А. Н. Обзор малорусской этнографии. Польские и галицкие этнографические сборники / А. Н. Пыпин // Вестник Европы. – 1885. – Т. 6. – № 12. – С. 778–817.
24. Савченко Ф. Заборона українства 1876 р. До історії громадських рухів в Україні 1860–1870-х рр. / Всеукр. А.Н. : (Передн. слово Ф. Савченко) / Ф. Савченко. – Х.–К. : Державне видавництво України, 1930. – 414 с.

*Ніконенко Василь Миколайович, к. філос. н., професор,
Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя*
**СОЦІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СФЕРИ КУЛЬТУРИ
СУЧАСНОГО СЕЛА**

На всіх етапах суспільного розвитку існувала відсталість села, що перебувало об'єктом прямої чи прихованої експлуатації та дискримінації. Всупереч марксистській тезі про те, що тільки соціалізм порятує село, яке було приречене на «тисячоліття отупіння» та «ідіотизм» свого способу життя, реальний стан сільського населення навіть в умовах так званого «розвиненого соціалізму» не тільки не змінився на краще, а, навпаки, в багатьох відношеннях ще погіршився. Особливо відчутно це виявлялось в сфері духовної культури. Незважаючи на певні зрушення в подоланні відчуження сільського населення від досягнень культури, зокрема в справі ліквідації неписьменності, основна його маса так і залишалась відірваною від цих надбань. Лише традиційна життєва мудрість селянства та його здоровий консерватизм, незважаючи на всі зусилля режиму, дали йому силу вистояти і зберегти незамулені витoki національної культури, моральні цінності та віру в Бога. Тільки в умовах утвердження демократії і національного відродження культурне життя села почало збагачуватись за рахунок повернення до надбань минулих поколінь і відновлення одвічних духовних цінностей українського народу. Це, без сумніву, позитивно впливає на розвиток особистості сільських трудівників, сприяючи реалізації права кожного на вільний доступ до цінностей духовної культури, залученню до їх творення [1, с. 18].

Проте неупереджений аналіз життя сучасного села свідчить про наявність цілої низки проблеми, які гальмують його культурний прогрес. Радикальна ломка виробничих відносин, ліквідація колгоспної монополії,